

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล เสนอแนะ

กระบวนการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่าดึ่งหลวง ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาที่มุ่งค้นคว้าวิจัยถึงกระบวนการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ที่มีการสืบทอดกระบวนการเรียนรู้ วิธีการจัดการ และการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในลักษณะของการศึกษาพัฒนาการของชุมชนในการรักษาระบบนิเวศชุมชนผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนบ้านป่าดึ่งหลวงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการดังนี้ คือ (1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน (2) เพื่อศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่าดึ่งหลวง ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งอาศัยอยู่ในบ้านป่าดึ่งหลวง กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบไปด้วย กลุ่มผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ ผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรมชุมชน กลุ่มพ่อแม่หม่อมหม่อพี่น้องบ้าน กลุ่มอดีตนายพราน กลุ่มอดีตพ่อค้าวัวต่าง กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรม ฯลฯ

การศึกษาถึงการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนดังกล่าว จึงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับสาระคุณค่าที่แฝงอยู่ในรูปแบบการประกอบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนด้วยว่าส่งผลอย่างไรต่อระบบความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน และนำไปสู่กระบวนการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนร่วมกันได้อย่างไร จากผลการศึกษาทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เชื่อมโยงสัมพันธ์การอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนที่สามารถนำมาเสนอได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

ข้อค้นพบทางการศึกษา

1. บ้านป่าดึ่งหลวงเป็นชุมชนที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชน โดยเฉพาะทรัพยากรด้านป่าไม้ ด้านแหล่งน้ำ ด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และด้านสมุนไพรพื้นบ้าน ประชากรในชุมชนเป็นคนเมือง (ล้านนา) ที่สืบเชื้อสายมาจากชาวลัวะ และการผสมผสานทางชาติพันธุ์กับกลุ่มคนไทยเชื้อสายต่างๆ มาตั้งแต่ครั้งอดีต เป็นชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ผู้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยกันโดยระบบเครือญาติ และการเอื้อเฟื้ออุปถัมภ์บนความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับอิทธิพลการอบรมบ่มเพาะมาจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ระบบอาวสุ และการพึ่งพาช่วยเหลือกันในชุมชน บนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต

ผู้คนในชุมชนจึงได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นเป็นแหล่งทำมาหากิน ประกอบการเกษตรกรรม และการสร้างสรรค์หัตถกรรมเครื่องจักสานพื้นบ้านต่าง ๆ พร้อมทั้งมีการประกอบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศชุมชนอันเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น ความเชื่อในพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบ้าน ความเชื่อเกี่ยวกับป่า ประเพณีการสืบชาติ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ระบบการแพทย์ พื้นบ้าน ฯลฯ โดยชุมชนมีพื้นฐานโลกทัศน์มาจากคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ไสยศาสตร์ คำสอนพื้นบ้านตำนานพื้นถิ่น และระบบคุณค่าจากประสบการณ์ในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชนที่หล่อหลอมให้ผู้คนมีวิถีชีวิตและมุมมองในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนบนพื้นฐานโลกทัศน์ ความเชื่อเหล่านั้นรวมถึงวิธีการอธิบายโลกและชีวิตผ่านมิติความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี และตำนานพื้นถิ่นของชุมชน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอดผ่านระบบอาวสุ ระบบครอบครัว ระบบเครือญาติ และการประกอบกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนในหมู่บ้านป่าดึ่งหลวงแห่งนี้ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลมาจากระบบความเชื่อ 3 ด้าน คือ (1) อิทธิพลความเชื่อจากพุทธศาสนา (2) อิทธิพลจากความเชื่อเรื่องผี (3) อิทธิพลจากประสบการณ์ในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนในการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชน ชุมชนให้

ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิมที่แสดงออกผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อในด้านต่างๆ เช่น การรวมกลุ่มในการประกอบพิธีกรรมสืบชาติบ้าน การสืบชาติสายน้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน การบวชป่าในวันสำคัญทางศาสนา การรักษาต้นไม้สมุนไพรพื้นบ้าน ฯลฯ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ จะมีการผสมผสานกับวัฒนธรรมชุมชนในด้านอื่นๆ อย่างเป็นองค์รวม โดยเฉพาะด้านการอนุรักษ์ ระบบนิเวศชุมชน ทั้งนี้ได้หมายความว่าชุมชนทำการผลิตซ้ำกระบวนการทางประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อเหล่านั้นแบบตายตัว แต่ชุมชนจะพลิกแพลงวิธีการด้วย การสื่อความเชื่อเหล่านั้นผ่านการประกอบพิธีกรรมที่มีการวางเป้าหมายไว้ชัดเจนแล้วว่า จะประกอบพิธีกรรมเพื่ออะไร ความเชื่อในพิธีกรรมจะถูกนำมาใช้อธิบายในเชิงตรรกะที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันที่ปรากฏอยู่ เพื่อสื่อให้คนเล็งเห็นความสำคัญของการประกอบพิธีกรรมในการรักษาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ทั้งนี้ พิธีกรรมจะช่วยต่อยอดให้คนเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมชุมชนว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ซึ่งอำนาจการอธิบายเกี่ยวกับภูมิปัญญาดั้งเดิมอาจจะไม่เพียงพอต่อสถานการณ์ปัจจุบัน ชุมชนจึงจำเป็นต้องมีการขยายขอบเขตสาระความหมายของภูมิปัญญาดั้งเดิมให้กว้างและลึกซึ้งขึ้นมากกว่าเดิม เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากปัจจุบันมีการไหลบ่าของกระแสความคิดจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามาในชุมชนผ่านระบบการปกครอง ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ และระบบข่าวสารข้อมูลจากสื่อต่างๆ แต่ทั้งนี้ กระแสอิทธิพลความคิดจากภายนอกก็เชื่อว่าจะสามารถตอบสนองความต้องการหรือทดแทนองค์ความรู้ของชุมชนได้ทั้งหมด โดยเฉพาะด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และภาวะทางจิตใจ ที่ดูเหมือนว่าสิ่งเหล่านี้ระบบความคิดจากภายนอกไม่สามารถทดแทนให้กับชุมชนได้อย่างสมบูรณ์

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับ “ระบบนิเวศชุมชน” พบว่า “ระบบนิเวศชุมชน” ในความหมายและวิถีคิดของชาวบ้านนั้นมิได้หมายถึงเพียงต้นไม้ แม่น้ำ และที่ดินเท่านั้น แต่มีความหมายรวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อทรัพยากรภายในระบบนิเวศชุมชนด้วย เช่น เชื่อว่าป่ามีสิ่งเหนือธรรมชาติที่คุ้มครองรักษาป่าและทรัพยากรในป่า ซึ่งความเชื่อนั้นอาจจะปรากฏในรูปของผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดและพฤติกรรมของผู้คนในชุมชนมาอย่างยาวนาน ถึงแม้ว่าระบบความเชื่อเหล่านั้นอาจจะไม่สามารถสะท้อนคำตอบให้ได้รับรู้แบบตรงไปตรงมา แต่ความเชื่อเหล่านั้นก็มีตรรกะแห่งภูมิปัญญาที่ลุ่มลึกแฝงอยู่เบื้องหลังด้วยทั้งสิ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นวิถีคิดร่วมกันของชุมชนที่สะท้อนถึงอุดมการณ์และอำนาจในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน และคนกับธรรมชาติ ที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนอย่างมีความหมาย การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกันของชุมชนในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน โดยองค์กรชุมชนบนพื้นฐานความคิด ความเชื่อร่วมกัน จึงเป็นพลังภายในของชุมชนที่มีผลต่อการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีความหมายนั่นเอง

ชาวบ้านบ้านป่าตั้งหลวงในปัจจุบันได้เริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูระบบนิเวศชุมชนไปพร้อมๆ กับการฟื้นฟูระบบนิเวศทางวัฒนธรรม โดยการหันมารวมกลุ่มประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เข้ามาช่วยในการรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรท้องถิ่นกันอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงผีขุนน้ำ สืบชาติตา จนถึงการบวชป่า ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงความเชื่อมั่นของชุมชนที่มีต่อองค์ความรู้เหล่านี้ได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ยาวกว่าปีที่ผ่านมา ความตื่นตัวในการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุผล แท้จริงแล้วมีรากฐานที่บ่มเพาะอยู่ในชุมชนมาอย่างยาวนาน หลังจากที่ทรัพยากรถูกแย่งชิงและริบไปอยู่ในมือของรัฐและนายทุนทั้งหมด รวมถึงทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนเริ่มลดน้อยถอยลงไปเรื่อยๆ น้ำในลำห้วยเริ่มแห้ง ผลผลิตจากป่าลดลง สัตว์ป่าน้อยลง ฯลฯ กระบวนการรักษาระบบนิเวศชุมชนที่อาศัยองค์ความรู้จากความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงถูกรื้อฟื้นด้วยความไม่เชื่อมั่นว่าการจัดการป่าและการรักษาทรัพยากรด้วยระบบกฎเกณฑ์จากภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวจะแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของระบบนิเวศได้

4. จากการศึกษาภูมิปัญญาด้านความเชื่อเรื่องผีนั้นพบว่า การนับถือผีของชาวบ้านเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องผีมีอิทธิพลต่อระบบวิถีคิดของผู้คนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะวิถีคิดที่มีต่อการมองโลกและความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ทั้งนี้ถึงแม้ว่าในปัจจุบันระบบการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์จะเข้ามามีอิทธิพลต่อระบบวิถีคิดและการจัดการมากยิ่งขึ้น แต่ก็มีได้หมายความว่าความเชื่อเรื่องผีได้หมดอำนาจหรือไร้ความหมายต่อวิถีชีวิตของผู้คนทั้งหมดก็หาไม่ หากแต่ยังคงมีอยู่ในมโนสำนึกของชาวบ้านอย่างมีชีวิตรื่นเริง โดยเฉพาะกับกลุ่มผู้ที่มีอายุอยู่ในวัยกลางคนขึ้นไป เพราะจากการสอบถามชาวบ้านในชุมชนถึงเรื่องระบบการผลิต การรวมกลุ่มทางสังคม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชน ฯลฯ ชาวบ้านจะมองสิ่งเหล่านี้ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับระบบประเพณี ความเชื่อเรื่องผี และความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าที่จะคิดถึงระบบเทคโนโลยีและการแก้ไขปัญหาด้วยวิทยาศาสตร์

ซึ่งจากการเก็บข้อมูลกับชาวบ้านพบว่า เขาเข้าใจจริงๆ แล้วคำว่า “วิทยาศาสตร์” ในความรู้สึกของชาวบ้านกลับเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากและอยู่ไกลเกินกว่าที่จะชาวบ้านจะเข้าถึงในทางกลับกันชาวบ้านกลับมีความรู้สึกว่ามีอยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านมากกว่า ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมักจะกล่าวอ้างพูดถึงอยู่เสมอ รวมทั้งใช้เป็นสื่อกลางในการใช้ประโยชน์และการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นไปพร้อมๆ กับการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมเอาไว้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงพัฒนาการของชุมชนในอีกมิติหนึ่งได้เป็นอย่างดี ความเชื่อเรื่อง

ผีจึงเป็นมิติหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ของคน que แสดงออกถึงการเคารพและการให้ความหมายต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกันจนกลายเป็นระบบคุณค่าของชุมชน ผีจึงเป็นจักรวาลทัศน์ที่ครอบคลุมไปถึงระบบวิถีคิดของชุมชนอย่างหยั่งรากลึก

ระบบผีจึงเป็นระบบกลไกในการอธิบายธรรมชาติในมิติด้านความเชื่อของชุมชน ในฐานะที่ธรรมชาติคือแหล่งให้กำเนิดดิน — น้ำ — ลม — ไฟ ที่มีคุณอนันต์ต่อการดำรงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ผีในความเชื่อของชุมชนจึงมีปรากฏอยู่ในบริเวณต่างๆ ของชุมชน ซึ่งอาจปรากฏในรูปแบบของเทพเจ้าผู้ดูแลรักษาในบริเวณพื้นที่ต่างๆ เป็นต้น ผีในความรู้สึกของชาวบ้านจึงเป็นทั้งเทพผู้บันดาล เทพผู้รักษา และผู้ที่อาจนำความวิบัติมาสู่ชุมชนได้หากมีการล่วงละเมิดธรรมชาติอย่างรุนแรง ด้วยเหตุนี้พื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านป่าดั่งหลวงจึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีไต้งผีนา ในแม่น้ำจึงต้องมีการเลี้ยงผีขุนน้ำ มีการเลี้ยงผีฝาย และการสืบชาติสายน้ำ ในบริเวณพื้นที่ป่าก็มีผีป่ารักษาป่า เลื้อบ้านก็มีผีเลื้อบ้านรักษา (ชาวบ้านเรียกกันว่าผี “อารักษ์” หรือ “อาฮักษ์” ในภาษาล้านนา) เป็นต้น ส่วนไฟนั้นเป็นเรื่องของอุกภูมิในระบบดินฟ้าอากาศที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญในการกำหนดถึงความเป็นไปของชีวิตที่คนในชุมชนจะรับรู้ได้เป็นอย่างดี เช่น แต่ละฤดูกาลจะทำอะไรและมีอะไรเป็นผลผลิตจากธรรมชาติ (แหล่งอาหาร แหล่งยาสมุนไพร) ผีและธรรมชาติจึงเป็นสิ่งเดียวกัน และเมื่อฤดูกาลมีการเปลี่ยนแปลงการเลี้ยงผีของชาวบ้านป่าดั่งหลวงจึงต้องมีการเลี้ยงผีตามการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยอย่างปฏิเสธมิได้ หรืออาจพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า ฤดูกาลของธรรมชาติเป็นตัวกำหนดพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวบ้านนั่นเอง

5. การพึ่งพาใช้ประโยชน์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนของชาวบ้านป่าดั่งหลวง จากการศึกษาพบว่าเป็นการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ยืนอยู่บนรากฐานของความหลากหลายทางภูมิปัญญา โดยชุมชนอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยในการปกป้อง รักษา พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชนให้คงอยู่ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่ชุมชนสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม เป็นการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรที่มุ่งเน้นถึงการพึ่งพาตนเองอย่างมีศักดิ์ศรีบนความหลากหลายทางภูมิปัญญา ซึ่งการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนผ่านเงื่อนไขทางวัฒนธรรมชุมชนนั้น เป็นการจัดการที่มีได้ยืดหยุ่นแบบที่ตายตัว หากแต่มุ่งเน้นถึงความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมความเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากกว่าจะยึดเอารูปแบบตายตัวที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

ชุมชนบ้านป่าติ้วหลวงเป็นชุมชนคนเมือง (ล้านนา) ที่ยังคงใช้พลังทางวัฒนธรรมในการรักษาความเป็นชุมชนร่วมกันเอาไว้ได้บนรากฐานระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน ทั้งในด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบการผลิตเกษตรกรรม พื้นบ้าน ระบบการแพทย์พื้นบ้าน และการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ในลักษณะของการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรไปพร้อมๆ กับการรักษาแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่นให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาประยุกต์ช่วยในการใช้ประโยชน์และการรักษาทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนผ่านมิติด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีพลัง

จากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนนั้น พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านป่าติ้วหลวงเป็นชุดองค์ความรู้ที่ได้พัฒนาขึ้นมาจากระบบความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อในทางพุทธศาสนา (แบบชาวบ้าน) ตามลักษณะของการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชน ซึ่งวิถีคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้านป่าติ้วหลวงนั้น ด้านหนึ่งจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่มีต่อทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าดูแลรักษาอยู่ อีกด้านหนึ่งก็คือภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นล้วนวางอยู่บนรากฐานของระบบศีลธรรมทางพุทธศาสนาที่เน้นถึงการเอื้อเพื่อเอื้อแผ่และการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม จนกลายเป็นระบบจารีตของชุมชน (ที่ผสมผสานความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบเนียน) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลจากระบบความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่โดดเด่นอยู่ในวิถีชุมชน โดยชุมชนมีการสืบทอดเรียนรู้ และปรับตัวไปตามพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อในทางพุทธศาสนา ล้วนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางความเชื่อและระบบคุณค่าของชุมชนบนพื้นฐานสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศชุมชน ระบบความเชื่อกับระบบการผลิต และพิธีกรรมกับการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ล้วนเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันและแยกออกจากกันไม่ได้ องค์ประกอบของชุมชนทั้งในด้านวิถีคิด โลกทัศน์ และองค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนของชาวบ้านป่าติ้วหลวง จึงมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน และสะท้อนให้เห็นออกมาใน 3 มิติ (กาญจนา แก้วเทพ, 2533) ที่สอดคล้องกันดังนี้คือ

1) เป็นระบบความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน นั่นคือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้านที่มีการช่วยเหลือ

เกื้อกูลกัน เขามือเอาวันกันในระบบการผลิต การรักษาด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้าน และการร่วมกัน ส่งเสริมรักษาทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนในวันสำคัญของชุมชน ซึ่งชุมชนมีการถ่ายทอด องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการรักษาทรัพยากรที่หลากหลาย นับตั้งแต่การถ่ายทอด คำสอนแบบพื้นบ้านในระบบครอบครัว การเลี้ยงผีในระบบเครือญาติ และการเลี้ยงผีในระดับ หมู่บ้าน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันในหน่วยย่อยของชุมชนและเป็นการสร้างความคุ้นเคยและ กระชับความแน่นแฟ้นกันมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ถือได้ว่าเป็น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างหนึ่งที่มีเป้าหมายร่วมกันอย่างชัดเจนอยู่แล้ว

2) เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงให้เห็นถึง ศักยภาพของชุมชนในการคิดค้น การเรียนรู้สังเกตจากธรรมชาติแวดล้อม แล้วนำมาปรับประยุกต์ ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพของตนเอง ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศชุมชน จึงช่วยให้ชุมชนดำรงสืบเนื่องมาได้จนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านการพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ การพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่า การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากสมุนไพร พื้นบ้าน และการพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหารของชุมชน ระบบนิเวศชุมชนจึงมีคุณค่า อย่างมากมายต่อวิถีชุมชน ทำให้ระบบการผลิต ระบบความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์ทาง สังคมของชุมชนยังดำรงเป็นปึกแผ่นอยู่ได้บนพื้นฐานของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในระบบ นิเวศ การรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ทำให้คนต้องเรียนรู้ธรรมชาติ มากขึ้น เมื่อมีการเรียนรู้มากขึ้น ความเข้าใจย่อมเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ความเข้าใจตรงนี้จึงนำไปสู่ วิธีการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายรูปแบบและวิธีการ และนำไปสู่การจัดการเพื่อการอนุรักษ์ระบบ นิเวศชุมชนให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งในด้านที่มนุษย์จัดสรรขึ้นมา เช่น การปลูกพืช สมุนไพรพื้นบ้าน การปลูกต้นไม้ตามแนวคันเหมือง การหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี การทำไร่นาแบบ สวนผสม การอนุรักษ์พันธุ์ปลา ฯลฯ และด้านการจัดการตามระบบธรรมชาติ เช่น การรักษาป่าชุมชน ป่าชุมชนน้ำ ป่าเลื้อยบ้าน เป็นต้น

3) เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นวิธีการสร้าง สัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านที่เชื่อว่าผีและพิธีกรรมทางพุทธศาสนาสามารถที่จะให้ คุณและโทษต่อคนในชุมชนได้ ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคม วิธีคิดของชาวบ้านป่าดั่งหลงนั้น ชาวบ้านต่างเชื่อกันว่าไม่ได้มีแต่เพียงคนเท่านั้นที่อยู่ในโลกนี้ หากแต่ยังมีโลกแห่งวิญญาณอาศัย อยู่ร่วมกับคนด้วย คนจึงพึ่งพาธรรมชาติ ผีก็จึงต้องพึ่งพาธรรมชาติด้วยเช่นกัน ในธรรมชาติจึงมีผี (รุกขเทวดา) ในธรรมชาติจึงมีเจ้าของ (พระภูมิเจ้าที่ : ในภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “เจ้าที่เจ้าแดน”) ดังนั้นเวลาที่คนในชุมชนจะทำอะไรก็ต้องมีการบอกกล่าวกับผีอยู่เสมอถึงแม้จะมีคนอื่นเห็นหรือไม่

ก็ตาม โดยเฉพาะการออกไปสู่ระบบนิเวศชุมชน เช่น เวลาจะอุจจาระหรือปัสสาวะก็ต้องมีการบอกกล่าวขอขมาก่อน (จะถูกลองตั้งแต่เด็ก ๆ ซึ่งเป็นกุศโลบายในการรู้จักนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกล่อมเกล่าให้คนรู้จักเคารพต่อคนอื่น) หรือจะหยิบขวยเก็บสิ่งใดจากธรรมชาติในด้านการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติก็ต้องมีการขออนุญาตกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (เจ้าที่เจ้าแดน) เสียก่อน เริ่มตั้งแต่การยกมือไหว้ขออนุญาตไปจนถึงการประกอบพิธีกรรมไหว้พื้ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน (เป็นกุศโลบายด้านศีลธรรมว่าจะได้สิ่งใดมาต้องขออนุญาตมิเช่นนั้นจักถือว่าเป็นการขโมย การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในมิติหนึ่งจึงเป็นการประกาศความชอบธรรมในการใช้ทรัพยากรร่วมของชุมชน โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อร่วมตรวจสอบถึงความเหมาะสม) ทั้งนี้ชาวบ้านป่าดงพงไพรมีความเชื่อที่ถูกลองสืบต่อกันมาแต่โบราณกาลว่า “ทุกก้อนหิน แผ่นดิน เส้นหญ้าล้วนมีผีอยู่”

ประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องผีของชาวป่าดงพงไพรจึงมิได้เป็นการปลุกฝังความมั่งงายให้กับคนรุ่นหลังอย่างที่คนรุ่นใหม่มักเข้าใจกัน หากแต่เป็นเรื่องการปลุกฝังให้คนรู้จักตระหนักถึงสิ่งอื่นๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเราว่า เป็นสิ่งที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าชีวิตเราที่เป็นอยู่ ทั้งนี้ก็เนื่องจากระบบผีสอนมุ่งสอนให้สมาชิกในชุมชนพึงระลึกละอองเสมอว่า ชีวิตเราต่างต้องพึ่งพาชีวิตอื่น (ทั้งปรากฏรูป และไม่ปรากฏรูป) เพื่อให้เหล่าสมาชิกได้เพิ่มพูนความเข้าใจใน “ความหมายของการมีชีวิตอยู่” และการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศชุมชนอย่างมีความหมาย ทั้งนี้เนื่องจากระบบนิเวศชุมชนเป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ที่หลากหลายเริ่มตั้งแต่การดำรงชีพ ไปจนถึงการปลุกฝังระบบความเชื่อต่างๆ ให้กับสมาชิกในชุมชน จนกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ไม่สามารถยกให้ใครเป็นเจ้าของได้ “ผี” จึงกลายเป็นผู้ดูแลรักษาผลประโยชน์ของชุมชน (โดยที่ผีก็ไม่ได้ใช้) เพื่อป้องกันมิให้ใครคนใดคนหนึ่งแอบอ้างครอบครองเป็นเจ้าของได้ ผีจึงเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนที่คนในอดีตได้สร้างภูมิปัญญาไว้ให้กับคนรุ่นหลังเพื่อรักษาทรัพยากรเอาไว้ให้กับลูกหลานในอนาคต การรักษาป่าของชาวบ้านจึงเป็นการเริ่มต้นที่การปลุกฝังระบบคุณค่าในใจคนให้มีสำนึกต่อการรักษาทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นก่อนที่จะบอกว่าทรัพยากรเหล่านั้นมีประโยชน์อย่างไร ผีจึงเป็นระบบคุณค่าหนึ่งที่คนในอดีตมุ่งสอนให้คนรักษาระบบนิเวศ มากกว่าสอนให้คนมานั่งถกเถียงกันว่าผีคืออะไร คุณค่าของผีจึงเท่ากับเป็นการเสริมคุณค่าให้เกิดในตัวบุคคลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะคนต้องพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิต ธรรมชาติจึงมีผีดูแลอยู่ทั่วไปเต็มไปหมด ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีผีอยู่ในวิถีคิดคนมาก่อนแล้วนั่นเอง

และประเด็นการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านป่าดงพงไพรในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนนั้น พบว่าการประยุกต์ภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์

ทางสังคมของชุมชนที่เน้นย้ำในเรื่องของการรักษาสิ่งแวดล้อม ด้วยการรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อมุ่งปฏิบัติและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมากกว่าการที่จะมุ่งสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ โดยไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชน ซึ่งอาจพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการปรับตัวของชุมชนที่มุ่งเน้นถึงการแก้ไขปัญหาเพื่อความอยู่รอดของชุมชนไปพร้อมๆ กับความยั่งยืนของระบบนิเวศนั่นเอง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาช่วยในการรักษาระบบนิเวศชุมชน จึงมีสอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการเชิงวัฒนธรรมชุมชนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่เน้นถึงการใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร โดยมีหลักการใหญ่อยู่ 3 ประการคือ 1) มีการใช้ภูมิปัญญาโดยผ่านการตั้งกฎเกณฑ์หรือมีองค์กรเข้ามาช่วยในการจัดการ ซึ่งกฎเกณฑ์นั้นอาจจะปรากฏในรูปแบบของความเชื่อเรื่องผี จาริตประเพณี หรือข้อตกลงร่วมกันของชุมชน 2) พิธีกรรม ความเชื่อ เป็นสิ่งที่สำคัญในการมารองรับ หรือแสดงพลังแห่งภูมิปัญญาออกมาผ่านพิธีกรรม ความเชื่อเหล่านั้น เช่น การสืบชาติสายน้ำ ความเชื่อเกี่ยวกับป่า การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ฯลฯ เป็นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีความหมาย 3) การมอบหน้าที่ให้แก่สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเป็นสาระคุณค่าที่แฝงอยู่ในภูมิปัญญาพื้นบ้าน ที่ชาวบ้านในชุมชนจะรู้โดยอัตโนมัติว่าสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวนั้นมีความหมายต่อวิถีชีวิตอย่างไร เช่น พืชแต่ละอย่างใช้ประโยชน์ด้านไหน ต้นไม้แต่ละชนิดใช้ทำอะไร เป็นต้น

การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนของชาวบ้านป่าดงหลวงจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลังของ “คน” ในชุมชน ที่มีบทบาทสำคัญในการรักษาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับการรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ได้อย่างมีความหมาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความเข้มแข็งต่อการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง และสามารถสรุปให้เห็นศักยภาพของชุมชนว่า 1) ชุมชนสามารถประยุกต์สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาได้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก 2) ชุมชนมีองค์กรและผู้นำที่มีความรู้และเข้าใจถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นอย่างดี และสามารถปรับประยุกต์ให้ทันต่อสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างมีคุณค่า 3) ชุมชนมีเวทีแห่งการเรียนรู้ และวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปสู่คนรุ่นใหม่อย่างเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก 4) ชุมชนมีประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อเป็นทุนทางวัฒนธรรมในการหล่อหลอมสมาชิกในชุมชนให้ยึดถือเป็นแนวทางร่วมกัน ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการเหล่านี้ชุมชนมิได้ปฏิบัติโดยแยกขาดออกจากกันหากแต่เป็นสิ่งสัมพันธ์ถึงกันอยู่ในแล้วในวิถีชุมชน ดังที่จารุวรรณ ธรรมวัตร (2526) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่า หมายถึง แบบแผน การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบทอดมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลและเป็นทรัพยากรความรู้ก็ได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่

เกี่ยวข้องกับการผลิต และวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การประกอบพิธีกรรมของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้กระทำสบายใจ รู้สึกอบอุ่น ไม่โดดเดี่ยว ให้คุณค่าทางจิตใจและรู้สึกดีว่าเป็นพลังทางศีลธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ กุลวิตรา ภั้งคานนท์ (2531) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน การอธิบายชีวิตของชาวบ้าน (ผ่านระบบภูมิปัญญาท้องถิ่น) จึงเกี่ยวเนื่องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากินและอื่นๆ อย่างปฏิเสธมิได้

การรักษาระบบนิเวศชุมชนจึงเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้ตื่นและรับรู้ถึงเอกลักษณ์และคุณค่าของตัวเอง จนนำไปสู่การรวมตัวในการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน เป็นการตระหนักเห็นถึงคุณค่าในการดำรงอยู่ร่วมกัน และเห็นภัยของการครอบงำจากวัฒนธรรมอันแปลกปลอมจากภายนอกที่มุ่งเอารัดเอาเปรียบและรุกรานแก่งแย่งทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักวิชาการท่านอื่นๆ เช่น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) อมรา พงศาพิชญ์ (2534) สุพัตรา สุภาพ (2534) และศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2536) ที่มีประเด็นเนื้อหาร่วมกันว่าวัฒนธรรมชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องถึงระบบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ พฤติกรรม การแสดงออก อารมณ์ความรู้สึก สติปัญญาและอำนาจในการตัดสินใจ โดยบุคคลหรือชุมชนย่อมมีพื้นฐานในการคิดหรือการประกอบกิจกรรมต่างๆ นั้นมาจากวัฒนธรรมชุมชนที่กำหนดอยู่ รวมถึงใช้ในการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชน โดยไม่ได้ปิดกั้นตนเองในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งใหม่ หากแต่ชุมชนจะมองสิ่งใหม่ด้วยกรอบมุมมองจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ตนเองเป็นอยู่หรือปฏิบัติอยู่ ทั้งนี้ก็เพื่อที่ชุมชนจะได้วางท่าทีอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง

5.3 ข้อเสนอแนะ

งานศึกษาวิจัย “การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน” อาจถือได้ว่าเป็นเพียงการศึกษาในอีกมิติมุมมองหนึ่ง ที่ยังไม่มีครบถ้วนสมบูรณ์ของเนื้อหาที่จะอธิบายถึงพลังของชุมชนในการร่วมกันอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนได้ทั้งหมด งานชิ้นนี้จึงเป็นการศึกษาจากมุมมองด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่ในชุมชนมากกว่าที่จะศึกษาถึงเครือข่ายที่เชื่อมโยงถึงมิติทางสังคมของชุมชนได้ทั้งหมด รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของผู้วิจัยที่มีข้อจำกัดในการที่จะเข้าถึงแหล่งข้อมูลในชุมชน ถึงแม้ว่าผู้วิจัยจะพยายามอธิบายตีความถึงสาระคุณค่าแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยหลักการวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล แต่ทั้งนี้ก็มีได้หมายความว่า อำนาจในการอธิบายในงานวิจัยนั้นเป็นเหตุผลที่แท้จริงของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม” เพราะในงาน

ศึกษาวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผ่านมามักมุ่งเน้นอธิบายภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อิงแอบอยู่กับความเป็นเหตุเป็นผลเชิงวิทยาศาสตร์โดยละเลยมิติทางสังคมด้านอื่นๆ หรือหากไม่ละเลยก็จะให้ความสำคัญกับมุมมองจากท้องถิ่นน้อยจนเกินไป จึงทำให้ชิ้นงานเหล่านั้นขาดมิติความเป็นชุมชนอย่างที่ควรจะเป็น ดังนั้นแนวทางที่ผู้วิจัยเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและการศึกษาวิจัยต่อไปในวันข้างหน้า นั้น อย่างน้อยควรประกอบไปด้วย

1) การวิจัยท้องถิ่นไม่ควรมุ่งใช้ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายระบบคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งหมด เพราะเหตุผลในการก่อเกิดองค์ความรู้ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” กับเหตุผลในการเกิดองค์ความรู้ทาง “วิทยาศาสตร์” นั้นบางที่อาจแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เช่น วิทยาศาสตร์มีเหตุผลในการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ แต่ก็ได้หมายความว่า นั่นคือเหตุผลที่แท้จริงของธรรมชาติ ในบางมิติวิทยาศาสตร์จึงเข้าถึงระบบคุณค่าแห่งภูมิปัญญาของชุมชนได้ยาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงควรที่จะหันกลับมาศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยโลกทัศน์มุมมองแบบชาวบ้านหรือมุมมองแบบ “คนภายใน” เพราะที่ผ่านมามงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างมุ่งอธิบายสาระแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยมุมมองจากวิทยาศาสตร์มากจนเกินไป จนบางครั้งการอธิบายนั้นกลับกลายเป็นดาบสองคมที่ย้อนกลับมาทำลายระบบคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้หมดพลังโดยไม่รู้ตัว

2) รัฐควรสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรด้วยตัวของชุมชนเอง เนื่องจากว่าชุมชนเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรมากกว่ารัฐ รวมทั้งชุมชนก็เป็นผู้ที่ย่อมได้รับความเดือดร้อนมากกว่ารัฐหากเกิดภาวะวิกฤติด้านทรัพยากร ดังนั้นรัฐควรส่งเสริมการแก้ไขปัญหาชุมชนด้วยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยีพื้นบ้านที่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน พร้อมไปกับการต่อยอดภูมิปัญญาเหล่านั้นด้วยวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและตระหนักถึงบทบาทคุณค่าของตนเองผ่านการแก้ไขปัญหาในลักษณะเครือข่ายองค์กรชุมชน กระบวนการดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้มากกว่าการที่จะปล่อยให้ชาวบ้านเคยชินอยู่กับการรอคอยช่วยเหลือจากรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวเพราะนั่นเท่ากับว่ารัฐได้เป็นผู้กระทำให้ชุมชนอ่อนแอด้วยนโยบายของรัฐเอง

3) ควรส่งเสริมและสนับสนุนการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้มีความเข้มแข็งอย่างจริงจัง ทั้งในด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้เป็นระบบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่อื่นๆ บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละแห่ง ทั้งนี้จะทำให้เกิดความยั่งยืนในการพึ่งพาใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนในฐานะที่ชุมชนอยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรเหล่านั้นมากกว่ารัฐ การส่งเสริมการจัดการ

ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างจริงจังด้วยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเหมาะสม จึงเท่ากับเป็นการให้เกียรติกับชุมชนพร้อมทั้งเป็นการยกระดับองค์ความรู้ของชุมชนให้ก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

5.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

1) ควรมีการศึกษาถึงการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นองค์รวมและมองไปถึงระบบการจัดการที่เป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับหน่วยงานภายนอกชุมชน เพื่อให้แนวทางการศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนก้าวพ้นไปสู่ระบบการจัดการทรัพยากรที่ไม่ยึดติดกับความเป็นท้องถิ่นนิยม หรือการยึดติดแต่เพียงอัตลักษณ์ของกลุ่มชนเท่านั้น หากแต่เป็นการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นไปเพื่อการรักษาทรัพยากรเพื่อคนส่วนใหญ่ มิใช่การประยุกต์ใช้เพื่อตอบสนองความต้องการตามวิถีของกลุ่มตนเอง ทั้งนี้ก็เพราะว่าความเข้มแข็งในการปกป้อง รักษา ฟื้นฟูทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนหนึ่งๆ นั้นอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของคนในชุมชนอื่นๆ ได้ด้วยเช่นเดียวกัน

2) จากการศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่าตึงหลวง พบว่า การนำพิธีกรรมพื้นบ้านมาปรับประยุกต์ใช้ในการรักษาระบบนิเวศชุมชนนั้น สามารถก่อให้เกิดผลดีต่อการรักษาระบบนิเวศชุมชนได้อย่างน่าพอใจ จึงควรที่จะมีการส่งเสริมและสนับสนุนการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในภูมิภาคต่างๆ เพื่อใช้แก้ไขปัญหาเรื่องการบุกรุกทำลายและส่งเสริมการรักษาทรัพยากรในระดับชุมชนได้เป็นอย่างดี

3) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้านในแขนงอื่นๆ ที่สามารถจะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และสอดคล้องกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ทั้งนี้จะทำให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งด้วยตัวของชุมชนเองได้ พร้อมกับเป็นการช่วยจรรโลงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้ยังคงดำรงอยู่ได้อีกทางหนึ่ง